

Herbert Marcuse

HEGELOVA ONTOLOGIJA I
TEORIJA POVJESNOSTI

Logos, Sarajevo, 1981.

Za razliku od knjige *UM I REVOLUCIJA* koja u Hegelovoj filozofiji kao cjelini pokušava iznaći aktualne momente, *HEGELOVA ONTOLOGIJA I TEORIJA POVJESNOSTI* ima za zadaću dvije stvari. Prije svega ona želi uteme-

1448 Izlog knjiga

ljiti ideju povijesnosti u Hegelovoj ontologiji, a onda i ukazati na pojam BITKA ŽIVOTA kao centralnu kategoriju i ishodište tako ontologizirane povijesnosti.

U skladu s postavljenim zahtjevima, knjiga se sastoji od dva dijela: prvi interpretira Logiku, dok se drugi, uz povremeno vraćanje Ranim spisima, uglavnom bavi Fenomenologijom duha. Dva osnovna suda ove knjige osebujan su doprinos i jedno dosta specifično gledanje na Hegelovu filozofiju. Istovremeno su to i dvije najproblematičnije stvari ove nesumnjivo produktivne interpretacije. No, prije nego ukažemo na problematičnost Marcuseovih teza, ukažimo na slijed kretanja interpretacije ovog filozofskog djela.

Marcuse započinje analizom Hegelovog spisa *Razlika Fichteovog i Schellingovog sistema filozofije* (1801) u kojem Hegel prvi put daje »izvornu situaciju svoje filozofije« (str. 17). Riječ je o utemeljenju dinamičkog shvaćanja zbilje iz *RAZDOJENOSTI* (duh-materija, duša-tijelo, sloboda-nužnost...). Upravo u rušenju i prevladavanju ovih čvrstih suprotnosti, suprotstavljenih entiteta, nalazi Marcuse prve klice takvog shvaćanja bitka koje suprotnosti prevladava zadržavajući njihov sadržaj. Već tu se, smatra Marcuse, gube entiteti i bitak se uspostavlja kao GIBLJIVOST, »i to u orijentaciji što ostaje mjerodavna za čitavu ontologiju« (str. 23). Dodajući ovom Marcuseovom utemeljivanju ideje gibljiivosti bitka kod Hegela zasada samo to da se i u Hegelovom »razračunavanju« s »pozitivnom religijom« u *Duhu kršćanstva* pominje BITAK kao »sinteza subjekta i objekta, sinteza u kojoj su i subjekat i objekat izgubili svoje suprotstavljanje...« (GVFH: Rani spisi, Sarajevo 1982, str. 250). No, nije riječ samo o pominjanju, o ranijem korišćenju formulacijom — riječ je o tome da ideja gibljiivosti ima svoj korelat u kritici religijske dogmatičnosti, u negiranju heteronomnog legaliteta u ime moraliteta i ljubavi »najranijeg« Hegela.

No prava »filozofska situacija«, kako kaže Marcuse, dolazi s odnosom Kanta i Hegela. Taj kamen kušnje svake interpretacije Hegela ne samo da je u ovom slučaju svladan — on je plodonosna okosnica čitavog rada, vrelo obrata, tlo na kojem izrastaju kako temeljna Hegelova određenja, tako i Marcuseova

specifična shvaćanja Hegela. Naime, u Kantovoj transcendentalnoj moći uobrazilje nalazi Hegel unutarnju mogućnost jedinstva razuma i osjetljivosti, mišljenja i bitka, te subjektivnosti i objektivnosti (str. 25). Tražeći IZVORNO jedinstvo tih suprotnosti Hegel napušta dimenziju Kantove subjektivne spoznaje i nalazi ga u BITKU KAO TOTALITETU (str. 25). Tako se temelji UNIVERZALNOJ ONTOLOGIJI postavlja prenošenjem izvornog jedinstva svijeta iz subjektivne spoznaje u objektivni, ali gublivi bitak.

Zakratko Marcuse postavlja, pomalo retorički, pitanje: nije li u apriornoj konstrukciji objektivnosti transcendentalnom subjektivnošću već prevladano dvojestvo bitka i svijesti? Ako se predmet rada u aktu spontaniteta, nije li onda sintetičko jedinstvo transcendentalne apercepcije ishodište i dovoljan garant jedinstva misli i objektiviteta? Odgovarajući na ovo pitanje, Marcuse ukazuje da Hegelova kritika ide u smjeru »objektivnog« postavljanja izvorno-sintetičkog jedinstva kao transcendentalnog principa, dakle ne samo u obliku spoznavanja nego i u obliku bitka. »Paradoksalno formulirano« — kaže Marcuse — »ne poima objektivnost ljudska svijest, pa ni u svojoj transcendentalnoj formi, nego je poimanje vlastiti čin i bit same objektivnosti, a poimanje ljudske svijesti i njezini pojmovi mogu biti istiniti, mogu pogoditi bit objektivnosti samo stoga što POIMANJE SACINJAVLA VLASTITU BIT OBJEKTIVNOSTI« (str. 120,1, potcrtao S.A.).

Marcuseovo shvaćanje Hegelovog dokidanja Kantovog subjektiviteta, te gnoseološke razine spoznavanja, ide u smjeru naglašavanja izvornog jedinstva mišljenja i bitka kao pretpostavke svakog spoznavanja. To izvorno jedinstvo postoji kao princip koji omogućava i samu mogućnost sintetičkih sudova a priori. Taj »princip samog bitka« (str. 43) zapravo nije ništa drugo nego UM. Jedinstvo svijeta time nadilazi svoje SPOZNAJSKO utemeljenje i zadobija ONTOLOGIJSKO. U skladu s tim POJAM prestaje biti akt razuma, on nije subjektivna tvorevina, rezultat mišljenja — pojam postaje STUPANJ OBJEKTIVNOG, kako prirode, tako i duha. Njemu više ne prethode spoznajno-psihološki preduvjeti osjećaja, zora i predodžbe, već »ontologijski stupnjevi BITKA i BITI« (str. 121) čiju genezu donose prve dvije knjige Logike.

Izlog knjiga 1449

Marcuse, dakle, dosta insistira na Hegelovoj kritici Kantovog subjektiviteta, njegovog subjektivnog (vulgarnog) idealizma »koji se ne upušta u sadržaj, razmatra samo apstraktne oblike objektivnosti i subjektivnosti i jednostavno se zadržava na subjektivnosti kao posljednjoj afirmativnoj odredbi« (GVFH: ENC, str. 71). Iz ideje bitka kao gibljiivosti, kao samoodnošenja, proizlazi i mogućnost (ishodište shvaćanja supstancije kao subjekta koji ne znači primarno ljudski subjekt. Ljudska subjektivnost, Marcuse to dobro uvida, svojim načinom, svojom gibljiivošću participira u načinu bitka, u ontologijskom principu. Kategorija subjekta gubi s Hegelom svoje antropološke crte upravo u onoj mjeri u kojoj Hegelova filozofija pokušava da se zasnue kao objektivna znanost. Destrukcija subjektivnosti odvija se na nekoliko nivoa — od poopćavanja ideje subjekta kao supstancije/ samopostojanja, preko negiranja formalno-logičkih kategorija suda i zaključaka (sad su oni momentni bitka), pa do određenja istine u kojem se još jednom jasno razaznaje da s istinom čovjek zapravo »nema posla«. Istina je svojstvo bitka i sastoji se u tome da je objektivnost identična s pojmom (navodimo samo jedno određenje). Kako je i sam pojam stupanj »kako mišljenja tako i objektiviteta« (dakle u sebi već sadrži element objektiviteta) — riječ je samo o tome da se u ideji sreću dva aspekta diferencijacije bitka, dva momenta gibljiivosti.

Što je zapravo subjekt? Otkuda dolazi i što sobom donosi Hegelova destrukcija Kantovog (pukog) subjektiviteta? Da li je povratak čovjeku u shvaćanju proletarijata kao supstancije povijesti (Lukacs) filozofski opravdan? Ne čini li Marcuse kao interpretator »medvrjeđu uslugu« Hegelu time što antropološki shvaćenu kategoriju bitka života stavlja u centar povijesnosti, te time nadsubjektivnu znanost boji ljudskim bojama?

Nesumnjivo će empirijski njegovano uho lako odgovoriti na postavljena pitanja (još uvijek vlada antropološki egocentizam bez osnove i odrednica). Graknut će i lirski i buntovno uštimana uha jer se već u pitanju obezvrjeđuje ideja čovjeka kao subjekta. Međutim, povijest mišljenja je istovremeno i povijest borbe za slobodu i dokazivanja ne-subjektivne pozicije čovjeka. Naime, odnos

čovjeka prema IDEJI, JEDNOM, SUPSTANCIJI... uvijek je određen s velikom dozom »nepoštivanja« ljudske egzistencije. Hegel je samo domislio, ili drugim riječima kazao, istu odvratnost prema materijalnom, odnosno materijalno oivičenim subjektivitetom, koja je držala Platona, Aristotela, Plotina..., tj. IDEJU, MIŠLJENJE MIŠLJENJA, odnosno JEDNO.

U određenju čovjeka kao medija djelatnosti duha kojim apsolut zadobija samosvijest o sebi kao subjektu-objektu totaliteta svijeta (uporedi Prpić: *Država i društvo*, str. 42—46) čovjek je zapravo reduciran na akcendenciju.

Ukoliko čovjek kao pojedinac samo participira u neegzaktno postavljenim područjima smisla (umjetnost, mišljenje, znanost); ukoliko pristaje biti čaura stvari trajnijih od smrtno ljudske egzistencije, čovjek se neminovno lišava — pojmovno kazano — pozicije subjekta.

Uporedo s destrukcijom pukog subjektiviteta ide i Hegelova destrukcija formalne logike koja, u Marcuseovoj interpretaciji, dolazi najviše do izražaja u interpretiranju SUDA i ZAKLJUČKA. Sud, naime, više nije samo logička tvorevina, već postaje »temeljni fenomen samog bitka« (str. 127,8). Ljudsko suđenje ovaj sud otkriva i njemu se podvrgava. U naizgled apsurdnoj formulaciji da su sve stvari sud (Marcuse navodi ovo određenje iz ENC, par. 167) krije se zapravo shvaćanje da ne pridaje mišljenje predikat (npr. crvenilo) objektu (cvijetu), nego je ono prisutno u samoj stvari. Upliv subjektivnog samo je uvrštavanje u objektivni sud.

Formulacijom »Sve je zaključak« (ENC, par. 181) Hegel nastavlja analizu tako da ukazuje na istinu odnosa subjekta i predikata suda, tj. zaključak. Povezanost bitka koja nije bila realizirana u sudu — kaže Marcuse — zadobija u zaključku svoj realitet. Zaključak ima mogućnost/ dužnost da određenja bitka poveže u jedinstvo. Kao to jedinstveno, zaključak je ono umsko. Mišljenje je um, a ovaj je to po formi zaključka.

Svakako je jedno od najvažnijih određenja bitka njegova APSOLUTNA DIFERENCIJACIJA. Ovo je određenje izvedeno iz shvaćanja suprotnosti, koje, istina, s Hegelom gube svoju samostalnost, ali koje se uključuju u gibanje apsolutne ideje. Hegel poništava zdravorazumska određenja i podvojenost mišljenja i bitka,

koju Kantov kritizam ne uspijeva naditi, ali istovremeno mora kao temeljnu kategoriju priznati apsolutnu diferencijaciju. U slikovitom smjenjivanju cvijeta, ploda i sjemena i Marcuse nalazi najbolju ilustraciju Hegelovog dinamičkog shvaćanja zbilje i giblivosti bitka kao apsolutne diferencijacije. Podvojenost bitka je, dakle, temelj sveg zbiljanja i, kako kaže Marcuse: »univerzalno ontološko određenje« (str. 65).

Tako se analiza Logike, koja se uglavnom zasniva na analizi pojmova BITKA, BITI, EGZISTENCIJE, POJAVE, ZBI-LJE, SILE, SUPSTANCIJE, SUBJEKTA, SUDA, ZAKLJUČKA, ISTINE, APSOLUTNE IDEJE, METODA..., polako privedi kraju. Pojašnjavajući apsolutnu ideju, kao očitovanje i istinu onoga što se Logikom istraživalo — BITKA, Marcuse zaključuje da »Analiza giblivosti apsolutne ideje... može biti označena kao navlastito jezgro Hegelove ontologije: na nacrt ideje bitka kao giblivosti svodi se u krajnjem smislu čitava sistematika Hegela« (str. 174).

Na samom kraju analize Logike Marcuse se hegelijanski vraća njenom početku s tezom da se tek sada zapravo može shvatiti jedinstvo bitka i mišljenja, koje ne konstituira nikakve temelje za ontologiju, nego, upravo suprotno, u ontološkim određenjima biva utemeljeno.

Rezimirajući rezultate analize Marcuse donosi tri grupe postavki koje bi trebale poslužiti kao »točke prodora« htijenja da se povijesnost utemelji u Logici: 1) »Is-hodište smisla bitka kao izvornog jedinstva subjektivnosti i objektivnosti... rastvara tradicionalnu ontologiju u POVI-JEST BIČA. Različite regije biča izložene su kao različiti načini zbiljanja«. 2) Gijbljivošću je otvorena »dimenzija BITI kao sadašnja bilost (bezvremena prošlost). Bilost postaje odlučnim faktorom povijesti biča«. 3) »Povijest biča postiže u samoj sebi jedan immanentni cilj: ona se ispunjava u slobodi i istini polmajućeg bitka, u bitku 'ideje'. Tek kao ideja došlo je biče u svoju istinu, zbiva se kao istinito. No, time se pomiče bitak čovjeka: ŽIVOT u centar ontologije... Tek s bitkom života postala su biča, koja život polma, očita i zbiljska u svojoj istini« (točke 1, 2. i 3, str. 191, 192).

Čini se ipak da je jedno određenje temeljno za povezivanje ideje povijesnosti

i Logike, a to je povezivanje povijesnosti s bitkom ljudskog života. Time što se kategorija života shvati kao centar Hegelove ontologije, moguće je, onda, povezivanjem života s ljudskim životom, giblivosti s gijbljivošću ljudskog bivstvovanja, i povezati povijesnost s Hegelovom Logikom, odnosno ontologijom.

Pitanje je koliko Marcuseova interpretacija na ovom mjestu pogađa osnovne Hegelove ontologije. Utemeljenje povijesnosti na IDEJI ŽIVOTA, u bitku života (za Hegela samo jednoj ideji) pokazuje nedostatnost koji će i Marcusea primorati da napusti stanovište ove svoje interpretacije. Mjestimična dvoumljenja u ovom radu pokazuju stanovitu nesigurnost koja će rezultirati kasnijim drugačijim pristupima Hegelu. Prije svega shvaćanje ŽIVOTA prošireno je Diltheyovim shvaćanjem i određenjem ovog pojma koji je kao takav blizak ranijem, mladalačkom određenju duha kao života. Pokušavajući izmiriti ova dva stanovišta Marcuse prenaplašava značaj kategorije života. No iako uviđa da kategorija života u logici ne nosi oznake zbiljskog života, te da joj prethode tek određenja bitka i biti kao njene jedine pretpostavke — Marcuse insistira i dalje na svojoj ideji. Njegovi daljnji pokušaji bit će vezani uz interpretaciju ranih spisa i fenomenologije duha.

Započinjući drugi dio interpretacije Marcuse iznosi Heideggerovu tezu da je uzrok mijenjanju mjesta fenomenologije duha u Hegelovom sistemu bio pojam bitka života, temelj Fenomenologije, s kojim ova više nije mogla biti utemeljenjem sistema. Povijesne konotacije bitka života onemogućile su dakle Fenomenologiju kao uvod u znanost. Nasuprot tome skloniji smo mišljenju da je Fenomenologija duha, kao napredovanje svijesti od neposredne izvjesnosti do znanosti, kao pokušaj izmirenja puke i znanstvene svijesti jedno VERTIKALNO i još uvijek HOMOCENTRIČNO uspostavljanje sistema. Fenomenologija duha ne može biti utemeljenjem sistema jer bi to bio SISTEM NAPREDOVANJA SVIJESTI, jer bi mu okosnica bilo LJUDSKO napredovanje svijesti, što ne može biti stanovište Hegelove znanosti.

Život ulazi u središte Fenomenologije time što je određen kao duh, kao svjesni bitak koji zna i samospoznaje samog sebe (str. 223). Istovremeno je život sa-

mosvijest; život je rod... Riječ je o tome da se stupnjevi VERTIKALNOG SISTEMA FENOMENOLOGIJE podudaraju s idejom ljudskog života u oblicima duha, svijesti, samosvijesti, roda... ŽIVOT tako postaje kohezioni materijal giblivosti Hegelovih kategorija (po Marcuseu). Ili, drugim riječima kazano: U HOMOCENTRIČNOM NAPREDOVANJU svijesti od neposredne izvjesnosti do znanosti obitava ideja ljudskog života kao jedinstvo materijalnog i duhovnog, kao neposredni identitet apsolutne diferencijacije, što Marcusea vodi utemeljenju te ideje života kao centralne kategorije uspostavljanja povijesnosti.

Fenomenologija duha je, po Marcuseu, prvi i zadnji pokušaj Hegela da izmiri povijesno i nepovijesno. Filozofija prava i Filozofija povijesti ne polaze više od ideje bitka života nego od nepovijesnog apsolutnog znanja. U Fenomenologiji je pojam života »izrazito usredotočen na život kao duh« (str. 223). Određenja bitka života pojavljuju se kao određenja ljudskog života. Međutim, Marcuse dobro primjećuje da tu nije riječ o nekoj fenomenologijskoj analizi ljudskog života. »Ljudski život« — kaže Marcuse — »nije razvijen kao jedan način bitka pored drugih, on, kao takav, u njegovoj samostalnosti nije objekt analize, nego je taj bitak života od početka sagledan kao način bitka apsolutnog duha...« (str. 224).

U nizu cjelina koje slijede Marcuse promatra život u njegovim određenjima samosvijesti, gospodstva i ropstva, uma, duha, povezuje kategoriju života sa ZNAJUĆIM JA prenoseći na njega osnovnu orijentaciju ontologije. U odnosu duha i povijesti Marcuse nalazi dvoznačnost Hegelove povijesti. Puštajući da se u povijesti dogodi, a istovremeno bivajući uvijek kod samog sebe — duh priznaje i negira, ustanovljuje i nadilazi povijest. Osnovna određenja koja vode ovoj dvoznačnosti jesu, prema Marcuseu, ideja bitka života i apsolutna ideja. Dok prva ostaje u razni povijesnosti, apsolutna ideja povijest potpuno dokida.

Pokušavajući, dakle, izmiriti jednu teoriju života Diltheya i osnovna određenja Hegelove logike, Marcuse unosi specifično, ali ne uvijek i jasno svjetlo u Hegelovo mišljenje. Njegov pokušaj utemeljenja povijesnosti u Hegelovoj ontologiji možemo smatrati samo specifičnim poku-

šajem. Pretpostavka za to, kako je i sam postavio stvar, bila je da se kategorija bitka života uspostavi kao centralna kategorija čitave ontologije. Život pak, kao jedna »neposredna ideja«, kako bi rekao Hegel, i po samoj Marcuseovoj interpretaciji, ima svoje utemeljenje u određenjima apsolutne diferencijacije, bitka kao giblivosti i supstancije kao subjekta. Logički život nije obojen ljudskim bojama. U njemu ljudski život samo participira. Bez obzira na prihvatljivost ovih osnovnih ontologijskih određenja Hegela, mimo njih se ne može. Zato se za ovu Marcuseovu knjigu može reći jednom apsurdnom konstatacijom: U svojoj temeljnoj intenciji knjiga je promašena; u mnoštvu teza i pojašnjenja koja je donijela o Hegelu, ona je značajan doprinos razumijevanju »besmrtnog«.

Sead Alić